

Mutasarrıflık Bütçelerine Göre Birinci Dünya Savaşı Yıllarında İzmit

Safiye Kıranlar*

Özet

Vilayetlerin gelir ve giderlerini belirlenen bir program çerçevesinde kullanma anlayışı Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonra önem kazanmış ve bu fermanla başlayan süreç vilayet bütçelerinin yasal zeminini oluşturan 26 Mart 1913 tarihli İdare-i Umumiye-i Vilayat Kanunu'yla tamamlanmıştır. Bu kanun vilayet meclislerinin, her yıl için, *adî* ve *fevkalade* bölümlerinden oluşan bir bütçe hazırlamasını yasal bir zorunluluk haline getirmiştir. Bu makalede Müstakil İzmit Mutassarrıflığı'nca, yasal düzenlemeye uygun olarak hazırlanan Birinci Dünya Savaşı'na ait üç bütçesi (1916, 1917 ve 1918) değerlendirilecek ve bütçeler ışığında İzmit'in savaş yıllarındaki sosyo-ekonomik durumu aydınlatılmaya çalışılacaktır.

İrade-i seniyyelerinin onaylanmasından sonra yürürlüğe giren üç bütçede dikkati çeken en önemli ayrıntı mutassarrıflığın gelir (varidat) ve gider (masraf) tutarlarının yıldan yıla artmasıdır. Gelir miktarı 1916 yılında 2.865.560, 1917 yılında 3.626.275, 1918 yılında 5.361.250 kuruşken, gider miktarı 1916'da 2.564.821, 1917'de 3.348.275, 1918'de 4.896.250 kuruş olmuştur. Bu sayılar, gelir gider dengesini tutturma yolundaki çabayı da ortaya koymaktadır. Gelir kaynakları içinde vergiler önemli bir yekûn tutmakta ve aşar vergisinin payı da bir hayli yüksek gözükmemektedir. Yol bedeli ve ilköğretimle ilgili vergiler de aşardan sonra gelen iki önemli vergi kalemidir. Gider tutarlarının eğitim, bayındırlık ve sağlık sektörüne ayrıldığı görülmekte maaş ödemelerininse büyük bir yekûna karşılık geldiği dikkat çekmektedir. Gelir ve gider miktarı daha az olan fevkalade bütçelerse İzmit hakkında daha öznel verileri yansıtmaktadır.

Anahtar kelimeler: İzmit Mutassarrıflığı, vilayet bütçeleri, Birinci Dünya Savaşı, bayındırlık, eğitim

Izmit During the First World War According to Lieutenant Governors' Budget

Abstract

The understanding of using the income and expenses of the provinces within the framework of a determined program became important after the publication of The Imperial Edict of Reorganization, the process started with

* Prof. Dr., Sakarya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, kiranlar@sakarya.edu.tr. (Makale Gönderim Tarihi: 01.10.2017; Makale Kabul Tarihi: 01.12.2017) (ORCID ID: 0000-0001-7556-3797).

this edict was completed with the Administrative General Law of Vilayat dated 26 March 1913 which constitutes the legal basis of the provincial budget. This law has made it a legal obligation for the provincial councils to prepare a budget consisting of "vulgar" and "marvellous" sections for each year. In this article, three budgets (1916, 1917 and 1918) of the First World War prepared by the Independent İzmit Lieutenant Governor, will be evaluated in accordance with the legal regulation and the socio-economic situation of İzmit in the war years will be tried to be illuminated in the light of the budgets.

All three budgets have entered into force after the approval of imperial decree in accordance with the legal framework. The most striking detail on these budgets is that the amount of income (expense) and expense (cost) of Lieutenant Governors have increased annually. The amount of income was 2.865.560 in 1916, 3.626.275 in 1917, 5.361.250 in 1918; the expenditure amount was 2.564.821 in 1916, 3.348.275 in 1917 and 4.896.250 in 1918. These figures also illustrate the effort to maintain an income and expenditure balance. Taxes hold a considerable share in income sources, and the share of tith seems quite high. The road costs and the Primary Education tax are two tax items that come afterwards tith. Expenditure payments are divided into education, public works and the health sector, but salary payments correspond to a large sum. The marvellous budget, which has a lower amount of income and expenditure, reflects more subjective data about İzmit.

Keywords: Lieutenant Governors of İzmit, Provincial Budgets, First World War, Public Works, Education.

Giriş

Tanzimat'ın ilanından sonra vilayetlerin *mali gerçekleştirmelerinin* her ayın sonunda merkeze bildirilmesi kararı alınmıştı. Vilayetlerden gelecek veriler doğrultusunda bütçe oluşturulacak ve mali merkezileşme adına önemli bir adım atılmış olacaktı¹. Taşranın mali anlamdaki kontrolü de demek olan bu hedefin uygulanması adına vilayetlerin bütçelerini hazırlamaları gerekiyordu ve bu yönde ilk adımlar da 1864 tarihli Vilayet Nizamnamesi'yle atılmış; birkaç vilayette uygulanan bu nizamname 1867 yılından itibaren ülke geneli için geçerli olmuştu. 1871 Vilayet Nizamnamesi kapsamında da vilayet

¹ Yakup Akkuş, *Osmanlı Taşra Maliyesinde Reform: Merkez-Taşra Arasındaki İdarî-Mali İlişkiler ve Vilayet Bütçeleri (1864-1913)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2011, s. 201.

yönetimlerinden, vilayetin gelir ve giderlerinin kalem kalem gösterildiği bütçeyi o günkü deyimle *varidat ve masarifat* ya da *muvazene defterlerini* hazırlamaları istenmişti. Hazırlanan bütçe tahsisat ve tahakkuk değerlerini de içerecekti. Geçmiş yıldan kalan bakaya miktarı ise cari yıl değerlerinden ayrı biçimde gösterilecekti. Fakat bütün teknik çalışmalara rağmen vilayetlerin çoğu kez bütçelerini merkeze göndermedikleri ve hatta hiç hazırlamadıklarına tanıklık edildi².

Devlet II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte vilayetlerin bütçe hazırlama görevi konusunda daha da ısrarcı oldu ve işlerini kolaylaştırmak adına hazırlayacakları bütçe için ön adım olarak değerlendirilebilecek bir tarifname yayınladı. 1909 tarihli bu tarifnamede *şehriye istatistik cetvelleri* adıyla anılan gelir gider durumunu gösteren cetvellerin nasıl hazırlanacağı konusuna açıklık getirildi. Merkezi idarenin bütçe konusundaki düzenlemeleri devam etti ve 1910 yılından itibaren vilayet bütçeleriyle genel bütçe arasında şekil bakımından tam bir uyum sağlanmaya çalışıldı. Bu tarifname, 1913 kanunuyla vilayetlerin hazırlamakla yükümlü oldukları bütçelerin taslak modelini oluşturdu. Belirtilen kanun 26 Mart 1913 tarihli İdare-i Umumiye Vilayât Kanun-u Muvakkatî'ydî ve kanunda bütçenin nasıl yapılacağı yönündeki açıklamalar, yol göstermeler 1909 tarifnamesinde yer alan bilgilerle neredeyse aynıydı³.

Yürürlüğe giren kanun-ı muvakkata göre vilayetler adî ve fevkalade bütçe hazırlayacaklardı. Adî bütçenin gelir kalemleri dolaylı ve dolaysız olarak alınacak vergiler; ruhsatname harçları, emval ve emlak gelirleri, kira bedelleri, genel bütçeden yapılan yardımlar, belirli hizmetler karşılığı alınacak bedeller, vilayetçe kurulan müesseselerden toplanacak gelirler, hibe ve vesayet yoluyla yapılan yardımlar şeklinde özetlenebilecek toplam 13 kalemden oluşuyordu. Gider kalemleri ise vilayet genel meclisiyle ilgili ödemelerle yol ve köprüler, eğitim, ziraat, baytarlık ve sanayi işleri, sağlık ve sosyal yardım konuları, muhtelif giderler ve borç ödemelerinden oluşmaktaydı. Fevkalade bütçe gelir kalemleri beş başlık altında toplanırken, fevkalade bütçe kapsamında

² Akkuş, a.g.t, s. 44, 202-203.

³ Akkuş, a.g.t, s. 210.

inşaat ve yeni yapılacak tesisler için gider kalemleri oluşturulmuştu ve özellikle geçici giderler için de ödenek ayrılmıştı⁴.

Bütçenin yapılışı ve uygulanaşına yönelik ince ayrıntılar da *Muhasebe-i Hususiyelerde Tutulacak Kuyûd ve Defâtir-i Hesabiyye Hakkındaki Talimatnâmenin Vilayet Bütçelerinin Suret-i Tertib ve Tanzimine Dair Olan Mevâddını Muaddil Talimatnâmedir* başlıklı talimatnamede yer almaktaydı. İşte hem 1913 tarihli kanun-ı muvakkat ve hem de belirtilen tarifname doğrultusunda Müstakil İzmit Mutasarrıflığı'nın hazırlamış olduğu ve günümüze ulaşan bütçe kitapçıkları kapsamında Birinci Dünya Savaşı'nın İzmit'teki yansımaları bu makalenin konusudur. 1916 (1332), 1917 (1333) ve 1918 (1334) yıllarına ait mutasarrıflık bütçeleri ve 1914 ve 1915 yıllarına ait mukayese cetvelinde yer alan bilgiler doğrultusunda yapılacak değerlendirmeler, adı ve fevkalade bütçelerin gelir ve gider kısımlarının irdelenmesi ve bu bütçelere yapılan nakillerin gerekçeleriyle anlatılmasıyla devam edilecektir. Bütçe kitapçıkları dışında, bütçe içinde yapılan nakiller, mutasarrıflık yönetimi tarafından belirli konularda hazırlanan beş yıllık raporların da yer aldığı diğer arşiv belgeleri de yol gösterici olacaktır. Fakat değerlendirmelerde eksikliği hissedilen Müstakil İzmit Mutasarrıflığı'na ait olan bütçelerin günümüze ulaşmayan hesab-ı kat'ileridir.

Bütçeleri incelenecek olan İzmit Mutasarrıflığı Osmanlı idari taksimatında uzun süre eyaletlere/vilayetlere bağlı sancak olarak tanımlanmıştı. 1890 yılından itibaren müstakil livalığa/sancaklığa yükseltilen İzmit kısa bir süre İstanbul Vilayeti'ne bağlı bir birim olmuştur. 1911 yılı devlet salnamesinde müstakil liva olarak gösterilen İzmit'in bu durumu Birinci Dünya Savaşı yılları boyunca devam etmiştir⁵.

⁴ *Muhasebe-i Hususiyelerde Tutulacak Kuyûd ve Defâtir-i Hesabiyye Hakkındaki Talimatnâmenin Vilayet Bütçelerinin Suret-i Tertib ve Tanzimine Dair Olan Mevâddını Muaddil Talimatnâmedir*, Hilal Matbaası, Dersaadet, 1330, s. 9 [*Muhasebe-i Hususiyelerde Tutulacak Kuyûd ve Defâtir-i Hesabiyye ...*]; Serkan Tuna, "Kal'a-yı Sultaniye Vilayet Bütçeleri (1915-1922)", *Çanakkale Tarihi*, c. VI, ed. Mustafa Demir, İstanbul, 2008, s. 3169-3170.

⁵ Müstakil İzmit Mutasarrıflığı 20 Nisan 1924 tarihli Teşkilat-ı Esasiye Kanunu uyarınca Kocaeli Vilayeti'ne dönüştürülmüştür (Enis Şahin-Sinan Demirağ, "Kocaeli Vilayeti'nin

Tanzimat'tan sonra İzmit'e gönderilen Serasker Süleyman Paşa'nın etkisiyle artan imar faaliyetleri Sultan Abdülaziz döneminde de devam etti. Sultan Abdülaziz'in padişahlığının son yıllarında 1873'te açılan Haydarpaşa-İzmit hattını II. Abdülhamid döneminde açılacak olan 1890'da İzmit-Adapazarı tren hattı takip etti. Bahriye işleri anlamında 1895'te Derince Limanı'nın yapılması şehre önemli bir ayrıcalık kazandı ve İzmit Anadolu'dan gelen ticari malzeme ve zahirenin depolandığı şehir hüviyetini kazandı. 20. yüzyılda da İzmit'in önemli sorunlarından biri olan ve mutasarrıflık bütçeleri içinde ıslahı için para ayrılan bataklık sorunu II. Abdülhamid döneminde mutasarrıf olan Sırrı Paşa'nın ilgilendiği temel problem oldu⁶.

Ülkenin ticaret ve sanayi şehirlerinden biri olan İzmit sınırları içinde bulunan fabrikalar savaş yılları boyunca askeri ihtiyaçlar doğrultusunda üretim yapmışlardı⁷. Mutasarrıflığın Birinci Dünya Savaşı yıllarında iki mutasarrıfı ön plana çıkmaktaydı: Mazhar Müfit Bey (Kansu), İbrahim Süreyya Bey (Yiğit).

İzmit Mutasarrıflığı Bütçeleri İçindeki Cetvellerin Tanıtılması

Bütçeler yukarıda adı geçen kanun ve ilgili talimatname doğrultusunda hazırlanacak, hazırlanan bütçe vilayet meclisi tarafından onaylanacaktı. Bu noktada vilayetlerdeki ilgili şubelerin gerekli kayıtları ve özellikle gider hesaplarını doğru tutmaları önem kazanıyordu. Vilayetlerin muhasebe birimleri gider kalemlerinde eksiklik ya da fazlalık varsa bunları gerekçeli kararlar birlikte ilgili şube memurları tarafından verilecek bilgi doğrultusunda yazmak ve *bütçe mukayese defteri* olarak hazırlamakla yükümlüydü. Bu defter bir yıl zarfında yapılan harcamaları fazlası ya da eksikliğiyle göstermekteydi⁸. İzmit Mutasarrıflığı'nın günümüzü ulaşan 1914 ve 1915 yıllarına ait mukayese defteri de bu şekilde hazırlanmıştı.

İzmit Mutasarrıflığı'nın resmi prosedür uyarınca gelirlerini oluşturan vergi ve rüsûmlar, diğer vilayetlerde olduğu gibi, Maliye Nezareti

Teşekkül Süreci", *Uluslararası Gazi Süleyman Paşa ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu III*, c. II, Kocaeli, 2017, s. 1463, 1482).

⁶ İdris Bostan, "İzmit", *DİA*, c. 23, İstanbul, 2001, s. 538.

⁷ Adnan Sofuoğlu, *Kuva-yı Milliye Döneminde Kuzeybatı Anadolu 1919-1921*, Ankara, 1994, s. 20.

⁸ *Muhasebe-i Hususiyelerde Tutulacak Kuyûd ve Defâtir-i Hesabiyye ...*, s. 4.

tarafından mutasarrıflık adına toplanacak, turuk ve maabir (yollar ve köprüler) bedellerinin tahakkuk işlemlerinde nüfus idarelerinin desteği alınacak ve toplanan veriler doğrultusunda muhasebe birimi hazırladığı tahakkuk defterlerini her sene başından en az on beş gün önce mal sandıklarına gönderecekti. Gelirlerin büyük bir kısmı bu şekilde toplanırken, bütçeler içinde ikinci kısım olarak görülen ve özel vergiler olarak adlandırılan kısımdaki gelirler mutasarrıflıkça belirlenecek yöntemler çerçevesinde tahsil edilecek ve her ayın sonunda kaza ve merkezdeki tahakkuk ve tahsilat verilerini içeren cetveller düzenlenecekti. Toplanan gelirlerin yeterli olmaması durumunda *tahsisat-ı munzamma* adıyla ek bir ödenek devreye sokulabilecek ve olağanüstü durumlar için *tahsisat-ı fevkalade* adıyla bir ödenek konulabilecekti⁹.

Bütçelerin hesap devresi on iki, mahsup işlemleri ise iki aydı ve on iki aylık hesap devresi mart ayı başından şubat sonuna kadar olan devreyi kapsamaktaydı. Bir yılın bütçesinden verilecek fazla, ertesi yıl artışın olduğu fasla ilave edilecekti. İzmit Mutasarrıflığı bütçeleri içinde de sıklıkla tesadüf edilen bütçe içindeki fasıldan fasıla nakillerde mutasarrıflık meclisi ve padişahın iradesi gerekirken, aynı fasıl içindeki nakillerde de mutasarrıflık muhasebe müdürünün onayı ve mutasarrıflık encümeninin kararı koşulu getirilmişti¹⁰.

Bütün veriler toplandıktan sonra bütçenin oluşturulması işlemi başlıyordu. Bütçede gelir ve gider miktarını ve o yıl uygulanacak *mevad-ı saireyi* de içeren bir nizamname yer alacaktı. Bütçe, nizamnamesinin de yer aldığı bir kitapçık haline getirilecekti ve bu kitapçıklar 4 ana cetvelden oluşacaktı. Kitapçıkların yoğunluğunu Elif (ل) ve B (ب) kısmı olarak anılan yukarıda da içeriği az çok açıklanan gelir (varidat) ve gider (masarifat) cetveli oluşturmaktaydı; diğer iki cetvelden biri S (س) diğeri de T (ت) cetveliydi.

İlgili birim tarafından hazırlanan bütçe mutasarrıflık meclisinde görüşülüp, onaylandıktan sonra iradesi çıkıyordu¹¹. Bu noktada savaş

⁹ Tuna, a.g.m., s. 3170-3171.

¹⁰ Tuna, a.g.m., s. 3170.

¹¹ İzmit Mutasarrıflığı bütçelerinin onaylandığına dair iradeler için bkz. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Nezareti, Umur-ı Mahalliye ve Vilayat Müdüriyeti Evrakı (DH.UMVM), 26-10, ek 6: 11 Mart 1331/24 Mart 1915; Dosya Usulü İradeler Tasnifi (İ.

yıllarında mutasarrıflık/vilayet meclislerinin toplanıp toplanmadığı konusu önem kazanmaktadır. Birinci Dünya Savaşı yıllarına ait günümüze ulaşan İzmit Mutasarrıflığı bütçelerinde 1916 yılı bütçesiyle ilgili farklı bir ayrıntı dikkat çeker; o da aynı yılın bütçesinde yapılacak nakillerin meclis kapalı olduğu için mutasarrıflık encümeni tarafından yapıldığıdır¹². Savaş nedeniyle neredeyse bütün vilayetlerin aynı durumda oldukları biliniyordu ve bu konuyla ilgili umum telgrafta vilayetlere;

vilâyât ve elviye-i mülhakanın sene-i mezkûre muvazene-i
hususiyeleri tasdik edilinceye kadar üç yüz otuz iki senesi zarfında
üç yüz otuz bir sene-i muvazene-i hususiyelerinin

cari olacağı kararı iletilmişti¹³. Kısacası bütçelerin onaylanması savaşın getirdiği olağanüstü durum nedeniyle gecikmiş ve ilgili yılın bütçesi onaylanıncaya kadar bir önceki yılın bütçesi üzerinden işlem yapılması uygun görülmüştü¹⁴. Bu durumun 1916 bütçesinden sonra 1917 ve 1918 yılı bütçeleri için de, İzmit Mutasarrıflığı özelinde, geçerli olduğuna tanıklık edilmiştir.

İzmit Mutasarrıflığı bütçeyi biri sadarete, diğeri Dahiliye Nezareti'ne ve bir tanesi de iradesi hazırlandıktan sonra tekrar İzmit'e gönderilecek şekilde üç nüsha halinde hazırlamak zorundaydı. 1918 yılından sonra nüsha sayısı dörde çıkarıldı ve bir nüshanın Takvim-i Vekayi komisyonuna gönderilmesi zorunlu kılındı¹⁵. Bütçe konusunda Dahiliye Nezareti aracılığıyla merkezin sıkı bir kontrolü vardı ve merkez gerektiğinde, 1915 yılı bütçesi içinde yer alan fasıllardaki meblağlarla ilgili düzeltmeler konusunda İzmit Mutasarrıflığı'nın uyarılması örneğinde olduğu gibi, bizzat yerel yönetimleri uyarıyordu. Mutasarrıflık yönetimi Dahiliye Nezareti tarafından telefon tamir

DUİT), 134-32, ek 1: 11 Şubat 1331/24 Şubat 1915; İ. DUİT, 131-10, ek 1: 11 Mart 1334/1918.

¹² BOA, İ.DUİT, 134-28, ek 2: 29 Kanun-i sani 1332/11 Şubat 1917.

¹³ BOA, İ.DUİT, 128-80, ek 1: 6 Mart 1332/19 Mart 1916.

¹⁴ Bu konuyla ilgili olarak bkz. BOA, İ.DUİT, 128-81, ek 1: 3 Mart 1333/1917; ek 2: 15 Şubat 1333/1917.

¹⁵ BOA, DH.UMVM, 37-15, ek 1: 13.7.1334/1918.

masrafı olarak ayrılan tutarın bütçeye dahil edilmesinin kanunen uygun olduğu konusunda uyarılmıştı¹⁶.

Birinci Dünya Savaşı Yıllarına Ait İzmit Mutasarrıflığı Bütçelerinin Genel Özellikleri

İzmit Mutasarrıflığı'nın incelenen bütçeleri ilgili yasa ve talimatnamelere uygun olarak hazırlanmış, iradeleri yayınlanarak yürürlüğe girmişti. Yukarıda da belirtildiği gibi İzmit'in 1916, 1917, 1918 yıllarına ait adî ve fevkalade bütçelerinin gelir ve gider miktarlarını belirten irade-i seniyyeleriyle birlikte¹⁷ 1914 bütçesiyle 1915 bütçesinin mukayesesinin yapıldığı mukayese cetveli mevcut olup her iki yılın bütçesinin sadece gelir ve gider fasıllarına ait tutarlarının olduğu kısım ve alt başlıkların gösterilmediği Elif ve B cetvelleri günümüze ulaşmıştır¹⁸.

1916, 1917 ve 1918 yılları bütçelerinin ilk kısmını oluşturan nizamnamelerin hemen hemen aynı formülasyonda hazırlandığı, fakat 1917 bütçe nizamnamesinde küçük bir farklılık olduğu görülür. Şöyle ki; İzmit Mutasarrıflığı'nın 1916 ve 1918 yılları bütçe nizamnameleri 9 madde, 1917 yılı bütçesi ise 8 maddeden oluşmaktadır. Nizamnamelerde gelir ve gider toplamının verildiği ilk iki maddeden sonra, T cetvelinde gösterilen vergi ve rüsûmların o yıl da toplanacağı, bir önceki yıl tahakkuk etmesine rağmen ödenmeyen borcun o yılki bütçenin aynı fasıl ve maddelerine ekleneceği, mutasarrıflık meclisinin tatilde bulunduğu sırada mutasarrıflık encümeninin ayıracağı ödeneklerin S cetveli içinde açıklandığı bilgisi yer alır. Nizamnamelerde *tarik bedel-i nakdisi* hakkında da açıklama yapılır; 1916 ve 1918 yılı bütçelerinde mükellef başına ödenmesi gereken tutar 40 kuruş iken 1917 yılında 36 kuruş olarak belirlenmiştir. Nizamnamelerde Tedrisat-ı İbtidaiyye Kanunu'nun 15. maddesi uyarınca alınacak vergiye atf

¹⁶ BOA, DH.UMVM, 26-10, ek 3: 17 Mart 1331/30 Mart 1915.

¹⁷ BOA, Dahiliye Nezareti İdare-i Umumiye Evrakı (DH.İUM), 26-10, ek 6: 11 Mart 1331/24 Mart 1915.

¹⁸ Nail İnal, *İzmit Sancağı 1330 Bütçesi ve Meclis-i Umûm (1 Mart 1914-1 Mart 1915)*, İzmit, 2010, s. 134-135.

yapılırsa da mutasarrıflığın 1917 yılı bütçe nizamnamesinde bu vergiyle ilgili herhangi bir karara rastlanmaz¹⁹.

Bütçe nizamnamesinden sonra bütçedeki gelir kalemlerinin yasal dayanaklarının yer aldığı T cetveli öncelikle incelenmelidir. Bütün vilayet bütçelerinde aynı ve oldukça ayrıntılı olarak hazırlandığı görülen bu cetvel İzmit Mutasarrıflığı tarafından her yıl aynen kopya edilmiştir. Mutasarrıflık bütçe gelirlerinin yasal dayanaklarının gösterildiği bu cetvelde en önemli paya sahip gelirin aşar olduğu görülür. Aşar gelirlerinin dayanağını oluşturan iki düzenlemeden biri 1909 bütçesiyle aşar gelirinin maarif hissesi üçte iki, menafi hissesinin de üçte bir olarak tayin edilmesi, diğeri de 2 Ağustos 1914 tarihli kanunla aşar üzerinden alınan menafi ve maarif hisseleri hasılatının önce genel bütçeye aktarılması ve oradan vilayet bütçesine gönderilmesidir²⁰.

Mutasarrıflık bütçe gelirleri içinde yüklü bir bedele karşılık gelen tarik bedel-i nakdi hissesinin, T cetveline göre, 6 Mart 1915 tarihli kanuna dayandırıldığı görülecektir. Yol vergisi olarak bilinen bu vergiyi, 12 Mart 1914 tarihli geçici kanuna göre sakat ve silah altındakiler hariç 18-60 yaş arası mükellefler ödemekle yükümlüydü²¹. İlgili kanuna göre vergi mükellefleri asgari 12, azami 40 kuruş vergi ödeyeceklerdi ve miktarı mutasarrıflık meclisi belirleyecekti. İzmit Mutasarrıflığı da 1916 ve 1918 yılı bütçelerinde vergi tutarını azami bedel olan 40 kuruştan tayin ederken, 1917 yılında kişi başına düşen vergi bedelini 36 kuruş olarak tespit etmişti²².

¹⁹ BOA, İ.DUİT, 134-32, 1332/1916 yılı Müstakil İzmit Mutasarrıflığı Bütçe Kitapçığı [1916 yılı bütçe kitapçığı]; İ.DUİT, 134-27, ek 3: Müstakil İzmit Mutasarrıflığı 1333/1917 yılı Bütçe Kitapçığı [1917 yılı bütçe kitapçığı]; İ.DUİT, 131-10, ek 13: 1334/1918 yılı Müstakil İzmit Mutasarrıflığı Bütçe Kitapçığı [1918 yılı bütçe kitapçığı].

²⁰ Tuna, a.g.m., 3172-3173.

²¹ Tuna, a.g.m., s. 3173. Vergi mükellefleri hangi vilayet nüfusuna kayıtlıysa o vilayete vergisini ödemek zorundaydı. Vergisini ödeyemeyenler ise "hükümet tarafından cebren kazaları dahilinde kasaba ve karyelerine en karib mahallere vaki tarik veya sair inşaat mahallerine sevk edilerek oralarda deynlerini ifa edinceye kadar amele sıfatıyla çalıştırılacaklardı" (*Bilâ-Vasıta Tekâliften Bazılarına Vilayât Hissesi Olarak İcra Edilen Zamaim ile Zebhiye Rüsûmunun Miktarı Ve Tarik-i Mükellefiyet Nakdiyesi Hakkındaki Kavanin-i Muvakkate ile Zebhiye Resmi Hakkındaki Kanuna Tezyil Olunan Mevad-ı Muvakkata-i Kanuniyye Suretleridir*, Dersaadet, tarih belirtilmemiş, s. 6-7).

²² BOA, İ.DUİT, 134-32: 1916 yılı bütçe kitapçığı; İ.DUİT, 134-27: 1917 yılı bütçe kitapçığı; İ.DUİT, 131-10: 1918 yılı bütçe kitapçığı.

Gelir kalemleri içinde yer alan zebhiyye resmi için kanuni dayanak 11 Mart 1915 tarihli Rüsûm-ı Belediye Kanunu'yken bütçe gelirleri içinde önemli bir yekûnu tutan Maarif-i İbtidaiyye Vergisi'nin mesnedini yukarıda adı zikredilen 6 Ekim 1913 tarihli Tedrisat-ı İbtidaiyye Kanun-ı Muvakkatı'nın 15. maddesi oluşturmaktaydı. İlgili maddeye göre ibtidai eğitimle ilgili bina inşası, öğretmen ve müstahdem maaşları, aydınlatma, ısıtma ve onarım ve bakım işleri için gerekli olan masraflar bölge ahalisi tarafından karşılanacaktı; özetle ilköğretim merkezi hazinenin ilgi alanından çıkarılmış oluyordu. Genel olarak T cetvelindeki bütçe gelirlerinin yasal dayanakları izlendiğinde aşar, müsakkafat gibi önemli vergi gelirlerinin ciddi oranlarda eğitime aktarıldığı anlaşılmakta ve bu sayede eğitim için önemli bir finansman kaynağı yaratılmaktaydı²³.

S cetveli de kitapçık içinde en az yekunu tutan bölümdü ve burada mutasarrıflık yönetimi tarafından yapılan bütçe içindeki nakillere atıfta bulunulmaktaydı. İzmit Mutasarrıflığı'nın incelenen üç bütçesinde S cetvelinin ufak tefek değişiklikler dışında hemen hemen aynı olduğu görülür.

İzmit Mutasarrıflığı Bütçelerinin Gelir Kalemleri (Elif Cetveli)

Mutasarrıflık bütçelerinin en ayrıntılı bölümünü, varidat yani gelir kısmının gösterildiği Elif cetveli oluşturmaktaydı. Cetveldeki gelir kalemleri *tekâlif-i emiriyye küsurât-ı munzamması* (vergi gelirleri), *küsurât-ı munzammadan maada varidat-ı hususiyye* (özel gelirler) ve *ianât* olmak üzere üç kısımdan oluşmaktaydı. Bu kısımların her biri mutasarrıflık için toplanacak geliri ihtiva etmekteydi. Resmi prosedüre göre gelirlerdeki açık, gelir kısmındaki ianat faslında bütçe açığı adıyla belirtilecek ve bu konuda merkezi hükümetin muvafakati alınacaktı²⁴. Fakat mutasarrıflık bütçelerinde incelenen dönem içinde bu başlığa herhangi bir bedel konulmadığı görülecektir.

²³ Tuna, a.g.m., s. 3173.

²⁴ Tuna, a.g.m., s. 3174-3175.

TABLO I: 1916, 1917 ve 1918 yılı bütçelerinin gelir kalemleri (kuruş olarak)

Yıl	Birinci Kısım	İkinci Kısım	Toplam
	Vergi gelirleri (Tekâlif-i Emiriyye Küsurat-ı Munzamması)	Özel gelirler (Küsurât-ı munzammadan maada varidat-ı hususiyeye)	
1914 (1330)	-	-	3.832.900
1916 (1332)	1.362.020	1.503.540	2.865.560
1917 (1333)	2.663.390	962.885	3.626.275
1918 (1334)	4.153.250	1.208.000	5.361.250

Kaynak: BOA, İ.DUİT, 134-32: 1916 yılı bütçe kitapçığı; İ.DUİT, 134-27: 1917 yılı bütçe kitapçığı; İ.DUİT, 131-10: 1918 yılı bütçe kitapçığı

TABLO I'e göre üç yılın ortalama vergi geliri 2.726.220 kuruştur ve yıldan yıla artış göstermektedir. İkinci kısımda yer alan özel gelirlerde 1917 yılı itibarıyla gözle görülür bir düşüş dikkati çeker ve savaşın son yılında ise seyir ters istikamete döner. 1917 yılı ülkede savaşın bütün sıkıntılarının derin bir şekilde hissedildiği yıldır. Zaten devlet bu tarihten itibaren bütçe adına kesintiler yapmaya başlayacak ve kontrollü bütçe mantığıyla hareket eden vilayetlerdeki bütçe hazırlayıcıları bu hususa önem vereceklerdir. Fakat bunların tahmini gelirler olduğu ve hesab-ı kat'ilerinin olmadığı tekrar tekrar hatırlatılmalıdır. Gelir fasıllarının daha ayrıntılı olarak açıklanması adına TABLO II ve TABLO III'teki veriler daha doğru yorumlar yapmak adına önemlidir:

TABLO II: Müstakil İzmit Musarrıflığı Adî Bütçelerinin Birinci Kısımında Yer Alan Gelir Kalemleri (kuruş olarak)

Vergi gelirleri	1916	1917	1918
Aşar menafi ve maarif hissesi	802.050	2.426.590	3.930.000
Musakkafat vergisi, maarif ve taraf-ı vilayet hissesi	80.900	99.750	99.250
Temettü vergisi ve tarik-i vilayet hissesi	13.490	41.000	24.000
Ağnam, deve, manda, domuz rüsûmu hisseleri	60.700	59.750	60.000
Ferağ ve intikal harçları hisseleri	23.500	28.750	30.000
Bedel-i nakdi-i askeriyye hissesi	280.200	0	0

Tarik-i vilayet hissesi	101.180	7.550	10.000
Toplam	1.362.020	2.663.390	4.153.250

Kaynak: BOA, İ.DUİT, 134-32: 1916 yılı bütçe kitapçığı; İ.DUİT, 134-27: 1917 yılı bütçe kitapçığı; İ.DUİT, 131-10: 1918 yılı bütçe kitapçığı

Tabloda görüldüğü üzere mutasarrıflığın bütçe gelirleri içinde aşar ve maarif hissesi ortalama olarak 2.386.213 kuruş ve % 87,5 payla en büyük kalemi oluşturmakta ve düşüş eğilimi görülen diğer fasıllara karşın, bu fasılda her yıl ve özellikle 1917 yılında yüksek bir ivmeyle artışa tanıklık edilmektedir²⁵. Bu da nüfusunun büyük çoğunluğunun köyde yaşadığı mutasarrıflık adına normal bir durum olarak değerlendirilmelidir ve mutasarrıflığın 1919 ve 1920 yıllarına ait bütçelerinde de bu durum devam edecektir²⁶. Her ne kadar köylüyle ilgili olan ağnam, deve, manda, domuz rüsumu hissesi diğer kalemlere göre çok düşük olsa da tablodaki rakamlar İzmit köylüsünün bütçe gelirleri üzerindeki derin etkisini ortaya dökmektedir.

Aşar ve maarif hissesindeki artışın tam tersi istikamette ilerleyen, Elif cetveli içinde hem birinci hem de ikinci kısımda yer alan tarik bedeli tutarı 1917 yılında birden bire artıp, sonradan aynı hızla düşmüştür. Birinci kısımda yer alan tarik-i vilayet hissesinin temettü vergisiyle birlikte gösterilmesi dikkatten kaçırılmamalıdır. Bütçe içinde temettü vergisiyle ilgili herhangi bir açıklamanın olmaması değerlendirme konusunda sıkıntı yaratmaktadır. Görülen artışta temettü vergisi gelirin katkısının çok daha fazla olduğu iddia edilse yanlış olmayacaktır. Bu arada TABLO III'deki vilayete ait temettü hissesinin 1917 yılında 0 kuruş olarak gösterildiği gerçeği de hesaba katılmalıdır. Bedel-i nakdi-i askeri hissesi 1916 yılı bütçesi içinde varken savaşın son iki yılı bütçesinde yer almaz.

TABLO III: Müstakıl İzmit Mutasarrıflığı Adı Bütçelerinin İkinci Kısımında Yer Alan Gelir Kalemleri (kuruş olarak)

²⁵ Bu arada İzmit Mutasarrıflığı dahilinde tesis olunacak bağların beş sene müddetle aşar vergisinden muaf tutulduğu belirtilmelidir (Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi (MMZC), İ: 12, 1 Kanunvevel 1332/1916, s. 130).

²⁶ Bkz. BOA, DUİT, 131-11: 1919 yılı bütçe kitapçığı; DUİT, 131-24: 1920 yılı bütçe kitapçığı.

Özel Gelirler	1916	1917	1918
Tarik bedel-i nakdisi	815.900	634.875	354.000
Rüsûmat	69.200	65.900	79.000
Emlak ve Akar Geliri	53.080	37.200	73.300
Maarif-i ibtidaiyye geliri	500.000	223.100	700.000
Diğer gelirler	2.600	1.810	1.700
Vilayete ait hisse-i temettü (Ziraat Bankası hisse-i temettüsü)	62.760	0	0
Toplam	1.503.540	962.885	1.208.000

Kaynak: BOA, İ.DUİT, 134-32: 1916 yılı bütçe kitapçığı; İ.DUİT, 134-27: 1917 yılı bütçe kitapçığı; İ.DUİT, 131-10: 1918 yılı bütçe kitapçığı

TABLO III'e göre yol vergisi (tarik bedel-i nakdisi) olarak adlandırılan tahmini tutarın diğer kalemlere oranla üç yıl için ortalama 601.592 gelire % 49'luk bir pay tuttuğu görülür. Bu noktada verginin ne kadarının toplandığı konusu önem kazanır. Çünkü hesaplanan değer, tahmini gelir bedeli üzerinden yapılmakta ve verginin ne kadarının tahakkuk ettiği bilinmemektedir. Üstelik yol vergisini nakit olarak değil çalışarak ödeyenlerin sayısının ne olduğu konusu da açmazın diğer bir tarafıdır. En büyük düşüş yine bu kalemde görülmekte ve özellikle savaşın son yılı bu bağlamda önem kazanmaktadır. Yol vergisinin tarihiyle elde edilecek olan tarik-i vilayet hissesindeki 1917 yılına ait düşüşün nedenlerinden biri kişi başına ödenecek bedelin önceki ve sonraki yıldan daha az bir bedelle alınmasındandır. Belirtilen yılda 36 kuruş alınacakken 1916 ve 1918 yıllarında 40 kuruşta karar kılınmıştı. Ayrıca maarif-i ibtidaiyye tahmini değerinin 1917 yılı içinde ani bir inişle, 1918 yılında hızlı bir artışla 700.000 kuruş bedeline ulaşması dikkat çeker.

Mutasarrıflık gelirleri içinde ele alınması gereken bir diğer unsur fevkalade bütçelerinin gelir kalemleridir. TABLO IV'te üç yılın fevkalade bütçelerinin gelir tutarları gösterilmiştir.

TABLO IV: Müstakil İzmit Mutasarrıflığı Fevkalade Bütçesi Gelir Kalemleri (kuruş olarak)

Gelirler	1916	1917	1918 ²⁷
Adi bütçenin fazla varidatı	300.739	278.000	455.000
	300.739	278.000	455.000

Kaynak: BOA, İ.DUİT, 134-32: 1916 yılı Müstakil İzmit Mutasarrıflığı Fevkalade Bütçe Kitapçığı; İ.DUİT, 134-27: 1917 yılı Müstakil İzmit Mutasarrıflığı Fevkalade Bütçe Kitapçığı; İ.DUİT, 131-10: 1918 yılı Müstakil İzmit Mutasarrıflığı Fevkalade Bütçe Kitapçığı

Tablodan da anlaşılacağı üzere İzmit Mutasarrıflığı'nın fevkalade bütçelerinin tek geliri adı bütçeden aktarılan paylardır. Bu paylarla ilgili herhangi bir bilgi ya da açıklama yoktur; adı bütçenin hangi faslının fazla verdiği konusu net değildir.

Mutasarrıflık Bütçelerinin Gider Kalemleri Doğrultusunda Birinci Dünya Savaşı Yılları İzmit'i Hakkında Değerlendirmeler

Bütçelerin gelir tutarları savaş boyunca artmış olmakla birlikte, giderlerdeki artışı yakalayamamış yaşanan olağanüstü hase var olanı sürdürme anlayışını benimsemeyi zorunlu kılmıştır. Mutasarrıflık yönetimi günden güne kötüleşen ekonomik seyri durağan tutmak için çalışmış, harcamalar en aza indirilirken, birden bire ortaya çıkan masraflar için bütçe içinde nakiller yapılmıştır. İzmit Mutasarrıflığı hükümet konağında çıkan yangın sonrasında bütçe içinde yapılan nakil bu konuya verilecek yüzlerce örnekten bir tanesidir. Belirtilen yangında muhasebe-i hususiye ve encümen-i ihaiyat dairelerinin içindeki eşyalar yanmış ve 1918 yılı bütçesine encümenin isteği doğrultusunda 30.000 kuruş tahsisat ilave edilmişti²⁸. Nakil örneklerinde olduğu gibi bütçe içinde yeni fasıl açma durumu da yaşanmış, her iki uygulamada ilgili kanun ve talimatnamede belirtilen yasal kriterlere uyulmuştu. Örneğin mutasarrıflık bütçesinde açılan *telefon zabtı ve tesisat ve tamiratı* başlıklı fasıl Dâhiliye Nezareti'yle uzun yazışmalara neden olmuştu. Mutasarrıflık yönetimi telefon hatlarının inşası konusunda bir hayli duyarlıydı. İzmit telefon hatları için gerekli meblağın büyük bir

²⁷ BOA, İ.DUİT, 131-10: 1918 yılı bütçe kitapçığı.

²⁸ BOA, İ.DUİT, 131-10, ek 10: 12 Haziran 1918. Yangın 28 Ocak 1918'de çıkmış ve yangında 13.678 adet evrak yanmıştır (*Osmanlı Belgelerinde Kocaeli*, İstanbul, 2017, s. 370) [*Osmanlı Belgelerinde Kocaeli* adlı esere ulaşmamı sağlayan Resul Narin'e teşekkür ederim].

kısmı *iane-i ahali* ile toplamıştı ve üstelik inşaatla iş bitmiyor, telefon hattının bakımı ciddi bir külfeti beraberinde getiriyordu. Bu nedenle mutasarrıflık yönetimi 1915 yılı bütçesi için 5.000 kuruş ayrılmasını isteyip gereken parayı yine *iane-i ahali*yle toplamayı talep edince Dâhiliye Nezareti onay vermedi. Sonunda orta yol bulundu ve belirtilen yılın bütçesinin herhangi bir faslından nakil yapılamadığı için *iane-i ahali ile tesis edilmiş olan telefon masraf-ı tamiriyyesi* adıyla 1915 yılı bütçesinde fasıl açıldı²⁹.

İzmit Mutasarrıflığı bütçelerinin gider kalemleriyle ilgili değerlendirmelerde, 1916 yılında geçerli olmak üzere, 5 yıllık plan şeklinde hazırlanan raporların göz ardı edilmemesi gerekir. Adı geçen planlarda, İzmit Mutasarrıflığı bütçeleri içinde de yer alan turuk ve maabir, umur-ı maarif ve umur-ı ziraiyye ve baytariye, maarif, umur-ı hayriye ve sıhhiye alanlarında beş yıl içinde yapılması hedeflenen inşa işleriyle ilgili hedefler yer almaktadır³⁰. Bir diğer dikkate alınması gereken her yılın fevkalade bütçelerinin gider kısımlarıdır. Raporlar ve fevkalade bütçelerle ilgili karşılaştırmayı yapabilmek adına aşağıdaki TABLO V'te yer alan İzmit Mutasarrıflığı bütçelerinin gider kalemleriyle, TABLO VI'da gösterilen fevkalade bütçelerinin gider kalemleri öncelikle ele alınmalıdır:

TABLO V: İzmit Mutasarrıflığı Bütçelerinin Gider Kalemleri (Kuruş olarak)

Masraf	1914	1915	1916	1917	1918
Meclis-i umumi ve muhasebe-i hususiye-i vilayet	183.715	212.250	195.400	209.600	237.300
Turuk ve Maabir	1.972.453	288.653	240.226	215.400	192.700
Umur-ı maarif	603.252,20	1.220.309,20	1.533.395	1.529.190	2.117.020

²⁹ BOA, DH.UMVM, 26-10, ek 9: 28 Eylül 1331/11 Ekim 1915; ek 8: 10 Teşrin-i evvel 1331/23 Ekim 1915; ek 10: 3 Eylül 1331/16 Eylül 1915; ek 11: 25 Teşrin-i evvel 1331/28 Ekim 1915.

³⁰ BOA, DH.UMVM, 85/28. Raporlarda ele alınan alanların turuk ve maabir, umur-ı ziraiye, baytariyye ve sanayiye, maarif inşaatı, ziraat tesisatı konuları olduğu ve 1916-1920 yılları da dahil olmak üzere beş yılı kapsadığı tekrar hatırlatılmalıdır.

Umur-ı ziraiyye ve baytariyye ve sanaiyye	60.100	62.800	97.700	67.100	270.680
Umur-ı Hayriye ve sıhhiye	73.100	202.283	182.800	133.000	198.600
Masarif-ı muhtelif	568679,20	400278	315300	1193985	1879950
Toplam	3461300	2386573,20	2564821	3348275	4896250

Kaynak: BOA, DH.UMVM, 26-10, ek 4-5: 9 Şubat 1330/22 Şubat 1915 tarihli Müstakil İzmit Mutasarrıflığı 1331 senesi muvazene-i hususiyesine merbut mukayese cetveli; İ.DUİT, 134-32: 1916 yılı bütçe kitapçığı; İ.DUİT, 134-27: 1917 yılı bütçe kitapçığı; İ.DUİT, 131-10: 1918 yılı bütçe kitapçığı

TABLO V'te 5 yıl için gösterilen toplam gider tutarı 16.657.129 kuruş olup ortalama değer 3.332.443 kuruştur ve değerlendirmeler bu tutar baz alınarak yapılacaktır. Tabloda görülen maaş ödemelerinin mutasarrıflık meclisi personeli, mutasarrıflık bünyesindeki çalışan memurlar ve ilköğretim seviyesindeki okulların başta öğretmen olmak üzere çalışanlarına yapıldığı belirtilmelidir³¹. Maaş ödemelerinde yıllar içinde sürekli bir artış ya da sürekli bir düşüş görülmez ki bu durum hükümetin memur maaşlarıyla ilgili aldığı kararlarla ilintilidir. Örneğin 19 Mart 1917 tarihli bir karar doğrultusunda maaşlarını vilayet bütçelerinden alan memurlara aldıkları ücret oranına göre tahsisat-ı fevkalade ayrılacak, bu doğrultuda vilayet idaresince belirli oranlarda zam yapılacak ve zam 1 Mart 1918'den itibaren geçerli olacaktı. İlgili kararname uyarınca 1.000 kuruşa kadar maaşı olanların maaşlarının yüzde %50'si, 1.000 kuruştan 3.000 kuruşa kadar olanların toplam maaşlarının %30'u ve 3.000 kuruştan daha çok maaş alanların maaşları toplamının %20'sini aşmamak üzere aylık zam yapılacaktı³². Bütçelerdeki maaş ödemeleri fasıllarına bakılarak memurlara düzenli

³¹ Vilayet bütçelerinden maaş alan personelle ilgili yapılan düzenlemeler için bkz. BOA, DH.UMVM, 8-11.

³² BOA, DH.UMVM, 45-3, ek 13: 11.5.1334/1918. 1917 yılında verilmeye başlayan zam 1919 yılından itibaren *pahalılık zammı* olarak adlandırılmış ve 16 Mart 1919 tarihli kararname uyarınca pahalılık zammı için mutasarrıflık bütçesine gerekli miktarda ödenek ayrılmıştı. Bu konuda bkz. BOA, İ.DUİT, 131-12.

olarak ücret ödendiği düşünülmemelidir. Memurlar savaş şartlarından en çok etkilenen ücretli kesimdi ve neredeyse hepsi için geçerli olmak şartıyla aylıklarını zamanında almaları büyük bir lükstü. Üstelik resmi kayıtlara dayanan bir değerlendirmeye göre belirli kalemlerde istihdam edilen memur yoktu. Aynı değerlendirmede Adapazarı kazasının;

yazı işleri hacmi orta büyüklükteki bir liva düzeyinde olduğu halde, kadrosunda diğer kazalarda olduğu gibi sadece bir tahrirat memuru bulunuyordu. O da seferberliğin ilanından beri asker olması, maaş ve ödeneğinin kendisine ödenmesi dolayısıyla yazı işleri öteki beriki tarafından yürütülmekteydi³³.

Mutasarrıflık merkezindeki tahrirat kalemi memurları seferberlik emriyle askere alındıkları için oradan Adapazarı'na nakil yapılması söz konusu değildi. Buna rağmen mutasarrıflık bünyesinde 1916 yılında ihdas edilen istatistik kalemine ve bu kalemin memurları için ayrılan paraya anlam vermek mümkün değildir³⁴.

Tablodaki masarî-ı muhtelif olarak adlandırılan muhtelif masrafların oranlarının yüksek olması savaş şartlarına bağlanmalıdır. Bütçelerdeki gider fasılları içinde %26,16 gibi bir orana sahip olan bu faslın içeriğinde herhangi bir alt başlığın olmaması mutasarrıflık yönetimine harcamalarında hareket serbestisi sağlamaktaydı.

Vilayet yönetimlerinin her yıl hazırlamakta oldukları fevkalade bütçeler; gelir faslında bahsedildiği gibi, adî bütçe fazlalarının aktarıldığı, adî bütçeyle mukayese edilemeyecek oranda muhtemel gelir ve gider tutarlarının bulunduğu bütçelerdi. Onların diğer bir özelliği de merkezi hazineden yapılan yardımların bu bütçeye aktarılmasıydı; fakat incelenen bütçelerde İzmit Mutasarrıflığı'na merkezi hazineden aktarılan herhangi bir paraya tesadüf edilmemiştir.

TABLO VI: İzmit Mutasarrıflığı Fevkalade Bütçesi Gider Kalemleri (kuruluş olarak)

Giderler	1916	1917	1918
Umur-ı maarif	210.739	178.000	150.000
Umur-ı ziraiyye ve	80.000	100.000	285.000

³³ Sabahattin Özel, *Millî Mücadelede İzmit-Adapazarı ve Atatürk*, 2. baskı, İstanbul, 2009, s. 3.

³⁴ BOA, İ.DÜİT, 134-33, ek 1: 5 Mayıs 1332/18 Mayıs 1916.

baytariyye ve sanaiyye			
Umur-ı Hayriye ve sıhhiye	10.000	-	
Toplam	300.739	278.000	475.000 ³⁵

Kaynak: BOA, İ.DUİT, 134-32: 1916 yılı Müstakil İzmit Mutasarrıflığı Fevkalade Bütçe Kitapçığı; İ.DUİT, 134-27: 1917 yılı Müstakil İzmit Mutasarrıflığı Fevkalade Bütçe Kitapçığı; İ.DUİT, 131-10: 1918 yılı Müstakil İzmit Mutasarrıflığı Fevkalade Bütçe Kitapçığı

TABLO VI'da görüldüğü gibi İzmit Mutasarrıflığı fevkalade bütçe giderlerini eğitim, ziraat, hayvancılık ve sağlık ve sosyal yardım alanlarındaki harcamalara tahsis etmişti. 1916 yılı mutasarrıflık bütçesinde maarif-i ibtidaiyye masrafı 210,739 kuruş gibi bir rakamla bütçenin neredeyse 2/3'den fazlasına denk gelmekteydi³⁶. 1917 yılı fevkalade bütçesinde de aynı oran yakalanmıştı; ama 1918'de oran düşmüştü³⁷. 1916 yılına ait bütçelerde İzmit merkez ve Geyve'deki bataklıkların kurutulması için ayrılan ödenek miktarı ikinci sırada geliyordu. 1917 yılı gibi, 1918 yılının fevkalade bütçesinin gider faslının neredeyse tamamı Geyve bataklığının kurutulması, İzmit mezbahası ve İzmit hastanesi için ayrılmıştı. Özetle gelir ve gider miktarı âdî bütçelere göre oldukça az olan üç fevkalade bütçede İzmit hakkında daha öznel verilerle karşılaşılmaktadır.

Bütçeler ve 5 Yıllık Faaliyet Raporu Doğrultusunda Birinci Dünya Savaşı Yıllarında İzmit'te Bayındırlık Faaliyetleri ve Eğitim

Âdî ve fevkalade bütçeler içinde yer alan maarif, ziraat, baytariyye ve sanaiyye, umur-ı hayriye ve sıhhiye konuları, bayındırlık alanı içinde değerlendirilecek olup, değerlendirmelere İzmit Mutasarrıflığı'nın hazırladığı ve yukarıda adı geçen 5 yıllık planı içeren raporu da katkı sağlayacaktır. Raporun turuk ve maabirle ilgili bölümünde, mutasarrıflık sınırları içinde yapılması planlanan yol güzergâhlarıyla, inşa edilecek yolun uzunluğunun tahmini değerleri yazılmıştı ki, bu

³⁵ [Belgenin aslında rakam bu şekilde gösterilmiştir. Toplamının yanlış yapıldığı gözden kaçırılmamalıdır]

³⁶ BOA, İ. DUİT, 134-32: 1916 yılı bütçe kitapçığı.

³⁷ BOA, İ. DUİT, 134-32: 1916 yılı bütçe kitapçığı; İ. DUİT, 131-10: 1918 yılı bütçe kitapçığı

güzergâhlar İzmit-Kandıra, Adapazarı-Kandıra, Arifiye-Adliye, Karamürsel-İzmit ve Kandıra-Kefken hattıydı. Bu hatların bir kısmında inşaat savaş öncesinde başlamışsa da ilgili yılda inşaat gideri için mutasarrıflık bütçesinden ne oranda pay ayrıldığı belirtilmemişti³⁸. Raporda geçen tahmini rakamların büyüklüğü gerekli bedelin merkezi hazine tarafından karşılanacağını göstermektedir³⁹ ve zaten TABLO V'deki turuk ve maabirle ilgili giderde görülen, yıldan yıla seyreden düşüş bu durumun göstergesi olmalıdır.

Savaş başlamadan önce İzmit Mutasarrıflığı sınırları dâhilinde 400 km'lik yol yapımı planlanmış, inşaata başlanmış ve hatta bir şirketle anlaşma yolunda adım atılmıştı. Konuyla ilgili müzakereler sürerken seferberlik ilan edilmiş ve seferberlikle birlikte müteahhitlerin maliyetin arttığı gerekçesini ortaya sürerek iş bırakmaları nedeniyle bu alanda amele taburları çalıştırılmaya başlanmıştı⁴⁰. Her ne kadar mutasarrıflığın ilgili kayıtlarında amele taburları aracılığıyla bu işin görüldüğü belirtilse de bütçe içinde yer alan tahmini giderler tam tersini söylemektedir. Bütçelerdeki keşfiyat ve tamirat faslına ayrılan ödenek 1914 yılı için 1.806.800 kuruş iken bir yıl sonra 95.000'e düşmüştür. Üstelik 1914 yılında toplam masraf tutarının, bu kısım için olmak şartıyla 1.972.453 iken bir yıl sonra 288.653 gibi çok düşük bir rakama indiği görülecektir⁴¹. Dolayısıyla mutasarrıflık yönetimi yol ve köprü yapımı işlerini tamamen geri plana itmiş; ancak bütçenin fazla verdiği durumlarda ilgili fasıllara nakiller yapmıştır. Örneğin 1917 yılı bütçesi içindeki köprülerin tamiri için ayrılan ödeneğin yetersiz olması nedeniyle tahsisat-ı munzamma istenmiş ve mutasarrıflığın bu talebi uygun görülmüştü⁴². Bu arada tahsisat-ı fevkalade de bir yöntem

³⁸ BOA, DH.UMVM; 85-28, ek 1: tarih belirtilmemiş.

³⁹ 1917 yılı yol yapımı için ayrılan bedel 1.095.000 kuruş olarak gösterilmişti. Bu bedelin 130.000 kuruşunun İzmit ve Geyve bataklıklarının kurutulması için ayrıldığını belirtmek gerekir (BOA, DH.UMVM; 85-28, ek 1: tarih belirtilmemiş)

⁴⁰ İnal, *a.g.e.*, s. 16-17.

⁴¹ BOA, DH.UMVM, 26-10, ek 4-5: 9 Şubat 1330/22 Şubat 1915 tarihli Müstakil İzmit Mutasarrıflığı 1331 senesi muvazene-i hususiyesine merbut mukayese cetveli

⁴² BOA, İ.DUİT, 131-10, ek 8: 18 Ağustos 1333/1917. Vilayetlerin gelirlerinin azlığı ve tahsil edilmesi sırasında yaşanan gecikmelerle ilgili olarak 6 Nisan 1913 tarihinde bir irade yayınlanmıştı. İradeyle geçici vilayet kanununun 80. Maddesine dayanılarak vergilerin %7,5 geçmemek şartıyla dolaysız vergiler üzerine "küsarat-ı munzamma tarhi" yapması için vilayet meclislerine yetki verilmişti (Akkuş, *a.g.t.*, s. 397).

olarak kullanılmış ve örneğin İzmit-Akmeşe yolunun inşaat masrafı için mutasarrıflığın fazla geliri olan 1916 yılı bütçe fazlası tahsisat-ı fevkalade adıyla 450.000 kuruş olarak bu alana aktarılmıştı⁴³.

Savaşın başında seferberlik dolayısıyla inşaatı sekteye uğrayan ve amele taburları vasıtasıyla inşaatına devam edilen Adapazarı-Karasu yolunun⁴⁴ akıbetinin ne olduğu meçhuldür. Benzer durum Adapazarı'nın diğer kazalarla olan yolları için de geçerlidir. Ödenek yetersizliği, İzmit-Akmeşe yolu örneğinde olduğu gibi, bütçeler içinde nakiller yapılarak giderilmeye çalışılmıştır. Nitekim Adapazarı kazasındaki köprülerin tamiri için gerekli para olmayınca ilgili faslın ilgili maddesine encümen kararıyla nakil yapılmıştır⁴⁵. Bu arada hem bütçelerde hem de raporun turuk ve maabirle ilgili programında köprü yapımı konusunun geri plana itildiği görülecektir.

İzmit'in en önemli sorunlarından olan bataklık konusu fevkalade bütçeler içinde yer alan eğitimden sonraki en önemli kalemdi ve mutasarrıflık yönetimi 1916 yılında İzmit bataklıkları için 50.000 Geyve için de 30.000 kuruş olmak üzere toplamda 80.000 kuruş ayırmıştı⁴⁶. 1917 yılı içinde yine aynı şekilde bu kez İzmit Körfezi'ndeki bataklığın kurutulması için para ayrıldığı ve tutarın da 100.000 kuruş olduğu görülecektir⁴⁷. Savaşın son yılında konuyla ilgili herhangi bir meblağ bütçeye konulmamış ve şehrin belki de en ciddi sorunu olan bataklık konusunun üzerine daha o yıllarda gidilmediği için aynı sorun uzun yıllar İzmitlilerin gündemini işgal etmiştir.

Köprü ve yol yapımındaki ödenek miktarını büyük oranda düşüren mutasarrıflık yönetimi eğitimle ilgili giderlerde tam tersi bir uygulama içine girdi; miktarı bir hayli arttırdı. Ayrıca ödenek ilaveleri ve sıklıkla görülen fasıldan fasıla nakil de en çok eğitim için yapıldı. Bu durum mutasarrıflığın uygulamakla yükümlü olduğu kanun maddelerinden kaynaklanmaktaydı. Tedrisat-ı İbtidaiyye Kanunu uyarınca 100 ve 100'den çok hane bulunan köylerde bir ibtidai mektep inşa edilecek ve bu mektep inşaatları için gerekli meblağ vilayet bütçelerince

⁴³ BOA, İ.DUİT, 134-31, ek 1: 12 Temmuz 1332/25 Temmuz 1916.

⁴⁴ İnal, *a.g.e.*, s. 13.

⁴⁵ BOA, İ.DUİT, 131-10, ek 8: 18 Ağustos 1333/1917

⁴⁶ BOA, İ. DUİT, 134-32: 1916 yılı bütçe kitapçığı.

⁴⁷ BOA, İ.DUİT, 134-27: 1917 yılı bütçe kitapçığı.

karşılancaktı. Vilayet yönetimleri parayı köy ahalisinden toplayacak ve köyün nüfusu bu noktada önem kazanacaktı. Bu karardan hareketle mutasarrıflık yönetimi ahaliden alınacak vergi miktarını hane başına 34 kuruş olarak belirlenmişse de Dahiliye Nezareti tarafından *ahval-i harbiye* dolayısıyla *ahaliye fazla bir bar olmaması* istenmişti⁴⁸. Kısacası ilköğretime ait hem maaş ödemelerinin hem de okul inşaatlarının vilayet bütçelerinden karşılanması bu faslın şişirilmesi anlamına geliyordu. TABLO IV’te de görüldüğü gibi mutasarrıflığın 1916, 1917 ve 1918 yıllarına ait fevkalade bütçelerinin eğitim giderlerinin tamamı mekteb-i ibtidai yapımı için ayrılmış ve 1916’da %70, 1917’de %64, 1918’de %52.6 gibi oldukça yüksek bir yüzde tutturulmuştu.

5 yıllık plana göreyse İzmit ve bağlı kazalarda 1917’den itibaren 25’e yakın okuldan bir kısmının yarım olan inşaatı bitirilecek, bir kısmı yeniden inşa edilecekti. Programdaki hedeflerin Tedrisat-ı İbtidaiyye Kanunu’na uydurulduğu ve bu doğrultuda, nüfus oranı elverdiği şekilde bir ibtidai mektep inşaatı için uğraşıldığı anlaşılmaktadır⁴⁹.

Mutasarrıflık yönetiminin maarifle ilgili yükümlülükleri ibtidai mekteplerle bitmiyordu. 1915 yılında Adapazarı Mekteb-i İdadisi personelinin maaş ödemeleri ve okulun masrafları için toplamda 119.200 kuruş ayrılırken, aynı yıl İzmit Darülmualimîni için bütçeye ödenek konulmuştu⁵⁰. Fakat bütçeler içindeki rakamların gerçekçi olmadığı, çok kere bütçe yapılınsı diye yapıldığı hissi uyanmaktadır.

⁴⁸ BOA, DH.UMVM, 26-7, ek 1: 1 Nisan 1331/14 Nisan 1915.

⁴⁹ BOA, DH.UMVM, nr. 85-28, ek 2: 23 Mayıs 1332/5 Haziran 1916

Daha savaşın başında livada ilköğretim kurumlarını denetlemek adına müfettişler tayin edildiği bilinmektedir ve bu da eğitim adına önemlidir (Ayın Kazım, “Açık Sütunlar-İzmit’ten Bir Nida-yı Şükran”, *Musavver Malumat-ı Nafia*, 1. Sene, sayı: 10 (17 Nisan 1330) s. 148).

⁵⁰ Darülmualimîn 14 Eylül 1915’te açılmıştır. (Nuri Güçtekin, “I. Dünya Savaşı’nın İzmit Eğitim Kurumlarına Etkisi”, *Uluslararası Gazi Süleyman Paşa ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu III*, s. 2183). Okulun eğitime başladığı bina Fransız Mektebi’ydi. Daha sonra darülmualimîn bu binadan taşınmıştır (Atilla Oral, *Misyonerlerin ve Fransa’nın baskısıyla görevinden azledilen İzmit Mutasarrıfı Selim Sırrı Paşa*, İstanbul, 2010, s. 221).

İzmit Mutasarrıflığı darülmualimîn için 1916 yılında 241.800, 1917 yılında 273.800 1918 yılındaysa 610.150 kuruş ödenek ayırmıştı (BOA, İ. DUİT, 134-32: 1916 yılı bütçe kitapçığı; İ.DUİT, 134-27: 1917 yılı bütçe kitapçığı; İ.DUİT, 131-10: 1918 yılı bütçe kitapçığı).

Sayıcı birden fazla ilkokul açılacağı hem bütçede hem de ilgili raporda anılmakla birlikte, 1918 yılında İzmit merkez kazada resmi ibtidai okullardan sadece Akçakoca Zükur İbtidaisi açıldı. 5 özel ibtidai mektebin bulunduğu İzmit merkezde, 3 Eylül 1917 tarihli bir sayımda, 310'u erkek 258'i kız toplam 568 çocuk sayılmıştı. Aynı şekilde İzmit Mekteb-i Sultanisi de savaştan çok farklı bir şekilde nasibini almıştı; 1915 yılında 30 öğrencisinden 29'u Çanakkale ve diğer cephelelerde askerlik vazifesini yapmak için çağrılmışlardı⁵¹. Okulların kapalı olduğu, dolayısıyla eğitimin durduğu savaş ortamında, öğretmen maaşlarının ülke genelinde ödenemediğinin bilinen bir gerçek olduğu sırada, mutasarrıflık bütçeleri içindeki eğitimle ilgili giderleri açıklamak gerçekten güçtür.

Mutasarrıflık yönetimi, 5 yıllık planlar içinde yer alan ziraat, baytarlık ve sanayi konusundaki hedeflerini de hesaba katarak bütçedeki tahmini giderleri belirlemişti. Adî ve fevkalade bütçeler içindeki ilgili kısım ve fasıllardaki ödeneklerin neredeyse tamamına yakını ziraat ve hayvanat depolarının müstahdem maaşları için ayrılırken, raporlardaysa konunun öznesine öncelik verilmişti. Bu da hayvancılıkta damızlık depoların inşası ve damızlık hayvan alımı, ziraatteyse tohum ıslahı ve İzmit'te bir numune tarlası kurmaktı. Bir diğer dikkat çeken konu yarışma ve müsabakaya verilen önem olarak kendisini göstermekte ve at yarışları ve ziraat ürünleriyle ilgili yarışma ve o dönem sıklıkla yapılan sergilere öncelik tanınmaktaydı. Bu başlıklar doğrultusunda raporların 1917 ve 1918 yılı için hedeflediği rakam 1917 yılı için 250.000 kuruşken⁵², 1918 yılında büyük bir düşüşle 145.000 kuruş olarak gösterilmiştir⁵³. Bu düşüşün etkisiyle olsa gerek 1918 yılı adî ve fevkalade bütçelerindeki aynı fasla ayrılan gider miktarı cüz'i de olsa yükselmiştir⁵⁴. 1918 yılı adî bütçesi içinde ilk defa açılan sanayi faslıysa sanılanın aksine İzmit'teki sanayi kuruluşları için değil

⁵¹ Güçtekin, a.g.m, s. 2175, 2177, 2180.

⁵² BOA, DH.UMVM, 85-28, ek 2: 23 Mayıs 1332/5 Haziran 1916: 1917 yılı bütçesinde "umur-ı ziraiyye ve baytariyye" kısmındaysa 67.100 kuruş gösterilmişti (BOA, İ.DUİT, 134-27: 1917 yılı bütçe kitapçığı)

⁵³ BOA, DH.UMVM, 85-28, ek 2: 23 Mayıs 1332/5 Haziran 1916.

⁵⁴ BOA, İ. DUİT, 131-10: 1918 yılı bütçe kitapçığı.

demircilik sanatı öğrenmek için fabrikaya gönderilecek üç öğrenci için vardı⁵⁵.

Tohum ıslahı ve numune tarla kurmak Ziraat Nezareti'nin görev alanlarından olmakla birlikte savaş şartları içinde pek çok yerleşim birimine gerekli tohum ulaştırılamamıştı. İzmit'te tohumluk dağıtımını sorunu daha savaşın başında yapılan teftişlere konu olmuş ve gerekli tohumun geliş tarihinin gecikmesi nedeniyle ekim yapılamamış ve nadasa bırakılmıştı. İzmit Mutasarrıfı Mazhar Bey'in ifadesiyle Ziraat Nezareti'yle muhabere neticeye ulaşamamış ve 50.000-60.000 dönüm arazi savaş ortamında boş kalmıştı⁵⁶.

Bütçeler içinde *Umur-ı Hayriye ve Sihhiye* başlığı altında ayrılan gider tutarı bütçe içindeki en küçük orana denk gelmekte ve hastane personelinin maaş ödemeleri ve hastanelere ait genel ödemeler için para ayrılmaktadır. Özellikle İzmit'teki hastane için ayrılan ödenekler yeterli gelmemiş, yıl yıl yapılan ilave aktarımlarla sağlık kurumunun ihtiyaçları sağlanmaya çalışılmıştı⁵⁷. Raporlarda ise bu kısım adeta boş bırakılmıştı.

Sonuç

Birinci Dünya Savaşı yıllarında ilgili kanun ve tarifname doğrultusunda hazırlanan İzmit Mutasarrıflığı bütçeleri için ilk söylenecek, gelir gider dengesini tutturma, var olanı sürdürme ve bir görevi yerine getirme anlayışının ön planda olduğu gerçeğidir. Bu gerçek, gider fasıllarını merkeze alarak, şu iki örnekle güçlendirilebilir: Birincisi değerlendirilen üç yılın bütçelerinde eğitim giderlerinin payı yüksek olmasına rağmen mutasarrıflığın merkezi olan İzmit'te tek bir devlet ilkokulunda eğitim verilmesidir. Şehirde orta eğitim seviyesinde okullarla, yeni açılan darülmualimîn mevcut olsa da, bu eğitim kurumlarında sağlıklı bir plan ve programın yürütüldüğünü iddia etmek

⁵⁵ BOA, İ. DÜİT, 131-10: 1918 yılı bütçe kitapçığı.

⁵⁶ BOA, DH.İUM, E101-18, ek 1: 11 Kanun-i evvel 1331/24 Aralık 1915.

⁵⁷ 1918 senesi bütçesinin gider kısmında yer alan fasıllardan yapılan kesintilerle hastane için 50.000 kuruşun ayrıldığı anlaşılmaktadır (BOA, İ. DÜİT, 131-10, ek 1: 11 Kanun-i sani 1335/1919) Nakil yapılan kısım alat-ı ziraiyye depoları faslıdır (BOA, İ. DÜİT, 131-10: 1918 yılı bütçe kitapçığı).

güçtür. İkincisi bütçelerin, köprü ve yol yapımı başta olmak üzere bayındırlık alanı olarak değerlendirilen gider kalemlerinde görülen rakamlarla beş yıllık raporda geçen yol güzergâhlarının inşasının mümkün olmayacağı gerçeğidir.

Verilen iki örnek bütçelerin resmi formaliteleri yerine getirmek adına hazırlandığı, sadece kitapçık üzerinde kaldığı iddiasını güçlendirmekle birlikte, tahmini gelir ve giderlerden oluşan bütçelerin gerçekleşme verilerinin günümüze ulaşmaması bu iddianın üzerine perdelemektedir. Bayındırlık faaliyetleri olarak değerlendirilen yol ve köprü yapımı giderleriyle ilgili veriler, Birinci Dünya Savaşı yıllarından İzmit Mutasarrıflığı sınırları içinde kaç km yol yapıldığı, mevcut yolların bakımının yapıp yapılmadığı yönünde net bilgilere sahip olmadığımız için büyük bir anlam ifade etmemektedir.

En kayda değer sonuçsa bütçeler içindeki gelir kalemlerinde görülmektedir ki o da köylüden alınan verginin gelir faslının temelini oluşturduğudur. Gider kalemlerindeyse memurların maaş ödemelerine yoğunluk verilmiş köylü içinse ancak ilkokul yapmak gibi gerçekleşip gerçekleşmediği belli olmayan faaliyet içine girilmiştir. Fakat merkezin özellikle eğitimle ilgili vergi toplama işlemi sırasında savaşın yarattığı etkiyi göz önünde tutarak halkın üzerine fazla gidilmemesi konusunda mutasarrıflık yönetimini uyardığı da bir gerçektir.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), DH.İUM, 26-10
- BOA, DH.İUM, E101-18
- BOA, DH.UMVM, 8-11
- BOA, DH.UMVM, 26-7
- BOA, DH.UMVM, 26-10
- BOA, DH.UMVM, 37-15
- BOA, DH.UMVM, 45-3
- BOA, DH.UMVM, 85-28
- BOA, İ.DUİT, 128-80
- BOA, İ.DUİT, 128-81
- BOA, İ. DUİT, 131-10
- BOA, İ. DUİT, 131-11

BOA, İ.DUİT, 131-12
 BOA, İ. DUİT, 131-24
 BOA, İ.DUİT, 134-27
 BOA, İ. DUİT, 134-28
 BOA, İ.DUİT, 134-31
 BOA, İ. DUİT, 134-32
 BOA, İ.DUİT, 134-33

Akkuş, Yakup. *Osmanlı Taşra Maliyesinde Reform: Merkez-Taşra Arasındaki İdarî-Malf İlişkiler ve Vilayet Bütçeleri (1864-1913)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2011.

Aydın Kazım, "Açık Sütunlar-İzmit'ten Bir Nida-yı Şükran", *Musavver Malumat-ı Nafia*, 1. Sene, sayı: 10 (17 Nisan 1330) s. 148-149.

Bilâ-Vasıta Tekâliften Bazılarına Vilayât Hissesi Olarak İcra Edilen Zamaim ile Zebhiye Rûsûmunun Miktarı Ve Tarik-i Mükellefiyet Nakdiyesi Hakkındaki Kavanin-i Muvakkate ile Zebhiye Resmi Hakkındaki Kanuna Tezyil Olunan Mevad-ı Muvakkata-i Kanuniyye Suretleridir, Hilal Matbaası, Dersaadet, Tarih belirtilmemiş.

Bostan, İdris. "İzmit", *DİA*, c. 23, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2001, ss. 536-541.

Güçtekin, Nuri. "I. Dünya Savaşı'nın İzmit Eğitim Kurumlarına Etkisi", *Uluslararası Gazi Süleyman Paşa ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu III*, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı Yayınları, Kocaeli, 2017, ss. 2171-2192.

İnal, Nail. *İzmit Sancağı 1330 Bütçesi ve Meclis-i Umûm (1 Mart 1914-1 Mart 1915)*, Kocaeli Dökümantasyon Merkezi Yayınları, İzmit, 2010.

Muhasebe-i Hususiyelerde Tutulacak Kuyûd ve Defâtir-i Hesabiyye Hakkındaki Talimatnâmenin Vilayet Bütçelerinin Suret-i Tertib ve Tanzimine Dair Olan Mevâddını Muaddil Talimatnâmedir, Hilal Matbaası, Dersaadet, 1330.

Oral, Atilla. *Misyonerlerin ve Fransa'nın baskısıyla görevinden azledilen İzmit Mutasarrıfı Selim Sırrı Paşa*, Demkar Yayınevi, İstanbul, 2010.

Osmanlı Belgelerinde Kocaeli, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 2017.

Özel, Sabahattin. *Milli Mücadelede İzmit-Adapazarı ve Atatürk*, 2. baskı, Derin Yayınları, İstanbul, 2009.

Sofuoğlu, Adnan. *Kuva-yı Milliye Döneminde Kuzeybatı Anadolu 1919-1921*, Genelkurmay Basım Evi, Ankara, 1994.

Şahin, Enis-Sinan Demirağ, "Kocaeli Vilayeti'nin Teşekkül Süreci", *Uluslararası Gazi Süleyman Paşa ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu III*, c. II, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı Yayınları, Kocaeli, 2017, ss. 1461-1505.

Tuna, Serkan. "Kal'a-yı Sultaniye Vilayet Bütçeleri (1915-1922)", *Çanakkale Tarihi*, c. VI, ed. Mustafa Demir, Değişim Yayınları, İstanbul, 2008, ss. 3167-3193.

Vilayât Muhasebe-i Hususiyelerinde Tutulacak Kuyûd ve Defâtir-i Hesabiyye Hakkında Tarifname, Matbaa-yı Osmaniye, Dersaadet, 1329.